

Praegune teaduspoliitika ei õigusta ennast

Viive Rosenberg (RiTo 3), Riigikogu liige, Keskerakond

Teadustegevus on muutunud viimasel aastakümnel omaette nokitsemiseks, üldsus ei tea, mida teadlased teevad, rääkimata sellest, et teadlased saaksid sõna sekka öelda riigile tähtsate otsuste tegemisel, kuigi peamine rahastamine toimub riigieelarvest, s.t maksumaksja rahast. Vesteldes inimestega, selgub, et varem teati, millised olid meie teadlaste saavutused, kes kraadi kaitses – edukaid teadlasi peeti rahvuslikuks uhkuseks.

Mis on selle põhjus? Kahtlemata on siin mitu põhjust. Teadustegevuse eesmärgid on muutunud ähmaseks see, et praeguses teaduse juhtimise ja koordineerimise süsteemis ei vastuta keegi teadustegevuse eest. Teaduse rahastamise süsteem on tekitanud raha hankimise maratoni, välistanud teadlaste juurdekasvu ja uute ideede realiseerimise vaatamata sellele, et teadlased esitavad igal aastal arvukalt aruandeid küll Teadus- ja Arendusnõukogule (TAN), Teaduskompetentsi Nõukogule (TKN), Eesti Teadusfondile (ETF), Teaduste Akadeemiale, ministriumidele, evalvaatoritele ja veel kellelegi. Paraku ei ole aruannete analüüsid ja kokkuvõtted üldiselt kättesaadavad. Kas meil ongi kohta, kust võiks küsida teadlaste avaldatud kirjutiste või saavutuste kohta teavet, mitu teadlast üldse Eestis on, kui suur on teadlaste keskmine palk, missuguste teemadega tegeldakse jne. Liigub täiesti usaldamatut infot, mida otsuste tegemisel sageli kasutatakse. Nt mõni aasta tagasi reastas Haridusministeerium teadusasutusi selle järgi, mitu artiklit avaldati, kui palju raha hangiti, kui suur oli põrandapind ühe teadlase ja ühe töötaja kohta. Mõnel juhul jagati tulemused 2–5 korda suurema inimeste arvuga, mis viis eduka teadusasutuse rea lõppu.¹ Neid andmeid levitati, ja vaatamata teadusasutuste protestidele valeandmete suhtes võeti need edaspidiste otsuste tegemisel arvesse. Teadus- ja arendustegevuse korralduse seaduse kohaselt on TAN-i esmane ülesanne kujundada Eesti eeldusi, tingimusi ning vajadusi arvestav teadus- ja arenduspoliitika. Kas TAN on täitnud oma põhiülesande? Tundub küll, et mitte, ka teadlased ei tea, millega TAN tegeleb. Eesti praeguse peaministri, kes seaduse järgi on TAN-i esimees, sõnavõttust selgus, et TAN-i peamine tegevus seisneb iseenda reformimises. Praeguse TAN-i esimehe tegevuse ajal on loobutud ka varasemast praktikast avalikustada istungite protokollid.

Mis on viinud teadustegevuse niisugusesse olukorda? Kahtlemata on siin suur "teene" praegusel rahastamissüsteemil. Raha üksinda küll teadust ei tee, aga teadlased ei saa läbi ka ilma rahata. Teadusjuhid peavad ainukeseks hädaks raha vähesust teaduses ja sellega põhjendatakse otsuseid. Ei tea ka, et kusagil mujal maailmas oleksid teadlased rahastamisega päris rahul, ikka oleks rohkem vaja. Mida vähem on raha, seda arukamalt tuleb seda kasutada. On ju teada tõde, et rikas ei ole see, kes palju raha saab, vaid see, kes raha arukalt kasutab.

Praegu rahastatakse paljude allikate kaudu: sihtfinantseerimine, infrastruktuuri kulude katmine, uurimistoetused, riiklikud programmid, magistrantide ja doktorantide teadustöö stipendiumid, arendustoetused, majanduslepingud, rahvusvahelised koostööprojektid jne. Kõikidest rahastamisallikatest tuleb igal aastal taotleda raha ikka ja uuesti ennast õigustades ning tõestades. Aasta lõpeb ja uus algab teadmata, kas ettevõttel sentigi raha on. Sageli

juhtub küll nii, et raha saadi kümnest allikast, aga ikkagi ei suudeta kinni maksta katsetusi, katta infrastruktuuri kulusid ja palgad kõiguvad üksnes miinimumi piiril. Praegune rahastamise süsteem ei stimuleeri teadlasi tulemuslikult töötama. Siin on tulemuste all mõeldud teadlaste tõelist loomingut ja panust Eesti majandusse, haridusse ja kultuuri. Peamise suurema rahastamisallika, nagu sihtfinantseerimise otsuste tegemisel võetakse arvesse liiga ühekülgset üksnes teatud allikates avaldatud artiklid. Arvestamata jäetakse just need tulemused, mida teadlased peaksid andma meie ühiskonnale. Kuna TAN oma ülesandeid ei täida, siis suunavad teadustegevust sihtfinantseerimine ja TKN-i otsused. Nõukogu 9 inimest teevad haridusministrile ettepaneku, milliseid teemasid rahastada, milliseid mitte. Nemad ei vastuta aga selle eest, kas teema on Eesti ühiskonnale vajalik, mis juhtub siis, kui see uurimistöö lõpetatakse. Siin võib näite tuua loomakasvatusest. Mõni aasta tagasi otsustati, et seakasvatusega tegelevad üksnes mõned teadlased, et sellel uurimiserühmal ei ole kriitilist massi ja see tuleb lõpetada. Sigade tõukarja, mis loodi kümnete aastate tööga, võib kaotada aastaga. Kas ametnikud suudavad näha probleeme samamoodi nagu kogunud teadlased ja erialaspetsialistid? Kuidas näeb välja sealiha tootmine praegu puhkenud hullulehmatõve levimise taustal, kas sealiha osatähtsus kasvab või kahaneb, kas sealiha on strateegilise tähtsusega toiduaine riigi julgeoleku mõistes? Kas seakasvatuse arendamine on tähtis tööhõive suurendamisel nii otse kui ka kaudselt (teraviljakasvatavad, lihatöötledajad)? Sama on tabanud Eesti linnukasvatusteadust. Neid külgi ei arvesta TKN-i liikmed otsuste tegemisel. Kuidas aga uurimisele uuesti jalad alla saada, kui finantseerimise lõpetamisega löödi need alt ja järjepidevus on katkenud.

Praegune rahastamissüsteem välistab ka teadlaste juurdekasvu, sest põhilised rahastamise allikad, nagu sihtfinantseerimine, arvestavad teadlasi ja kvalifikatsiooni.²Siin on tüüpiline vares tõrvatud katusel efekt: kord on saba kinni, siis nokk kinni. Kui inimest ei ole, siis raha ei saa, kui raha ei ole, siis inimest tööle võtta ei saa. Nii on igal juhul teadus- ja arendusasutustes ja see välistab ka uute ideede ja uurimisteemade alustamise ja rakendamise. Teadlaskonnale on täiesti arusaamatu, milliste reeglite järgi kaetakse infrastruktuuri kulusid. Ega teadlased täpselt tea, mis alusel üldse rahastamisotsuseid tehakse. Seaduse kohaselt tuleb sihtfinantseeritavad teemad esitada koos eelarvega Teaduskompetentsi Nõukogule, kes teeb haridusministrile ettepanekud, kas teemat finantseerida või mitte – seega määratakse teema uurimise vajalikkus. Vastuoluline on see, et rahastatakse just teadustegevust, mida niigi on põhjalikult uuritud, palju artikleid kirjutatud ja suur tööühm taga.³ Uutele ideedele ja probleemile, mida teadlased peavad vajalikuks uurida, ei ole selliste rahastamis põhimõtete seisukohalt kohta. Sageli tehakse nii, et teema kuulutatakse küll finantseerimisele, kuid rahaliselt kolm-neli korda väiksemal määral. Kuidas seda mõista? Teadlastele antakse ülesanne, aga ei anta vahendeid selle täitmiseks. Praegune rahastamissüsteem on loonud säärase olukorra, et teadlased on omavahel võistlejad. Nad konkureerivad kõikidele finantsallikatele, teisi rahastamisi lihtsalt ei ole. See on loonud halva õhkkonna ega soodusta nii vajalikku omavahelist koostööd. Kas see on kasulik?

Teadlaste ajupotentsiaal on äärmiselt väärtuslik ja vajalik ka Eesti ühiskonnale. Miks siis seda raisatakse? Kes teab, võib-olla võimulolijad ei soovigi teadlaste sekkumist majandusse ja ühiskonnaprobleemidesse, nad teavad tõdesid, mis ei sobi kokku valitsejate otsuste ja

tegudega. Võib-olla ei tahetagi, et kaasa räägivad põlevkiviuurijad, energeetikateadlased, sotsioloogid, arsti- või põllumajandusteadlased. Seepärast on kasulik hoida teadlasi tõrjutud seisus ja omavahel pahuksis. Sageli kasutatakse välisekspertide abi seal, kus oleks piisavalt oma asjatundjaid. Välisekspertidele makstakse aga tunduvalt suuremaid summasid.⁴

Teadus on suures osas sarnane teiste loominguliste aladega, nagu kunst, muusika, kirjandus. Kutsumus ja andekus pole paikkonnaga määratud. Ikka ja jälle kerkib ühel või teisel alal esile andekaid ning võimekaid inimesi. Nii ka teaduses. Kuid suurem erinevus on see, et teadus mõjutab teistest loomealadest tunduvalt rohkem inimkonna arengut ja heaolu. Seetõttu tuleb teadust ühiskonna huvides reguleerida ja korraldada riiklikul tasemel.

Tänapäeval on mitu teadusvaldkonda, kus uurimistööd saab läbi viia väga kalli ja keeruka aparatuuri ja paljude tarkade peade abil. Selliste valdkondade uuringud ei ole jõukohased ka kõige suuremale ja rikkamale riigile ning seetõttu töötavad paljude maade inimesed suurtes rahvusvahelistes keskustes. Sealne uurimistöö on vajalik kogu inimkonnale. Väikesed riigid oma vähese rahaga peaksid eelkõige tegema sellist uurimistööd, mis tagab selle riigi arengu ja eksisteerimise. Me räägime teadmispõhisest Eestist. Põhine peaks siin tähendama, et meie haridusel peab olema põhi all – teadmiste põhi. See ei saa olla ainult üksikutele uutele tippudel hüplemine, need peavad olema süvateadmised meie paljudest eluvaldkondadest. Selles on paljude erialade teadlastel täita suur osa.

Murettekitava järjekindlusega püütakse selgeid piirjooni ajada teadusharude, alus- ja rakendusuuringute vahele.⁵ Kas siin on selged piirid võimalikud? Kuidas määratleda nt, kus lõpeb bioloogia ja algab põllumajandus, kus lõpeb molekulaarbioloogia ja algab arstiteadus? Kuidas tõmmata kindel piir alus- ja rakendusuuringute vahele? Aga nii püütakse teha. 1997. aastal lõpetati sihtfinantseerimine põhjusel, et oli vähe arvestatavaid alusuuringuid. Nii saidki tugeva tagasilöögi need, kelle alusuuringud ei paistnud otsustajatele kätte. Aga kas arvestati seda, et rakenduslike uuringute peaesmärk ei olnud alusuuringud. Nendel teadusteemadel on samuti hädavajalikud alusuuringud, kuid neid tulemusi serveeritakse sageli kui kõrvalprodukti. Definiitsiooni järgi ei peeta eesmärgiks alusuuringute tulemusel saadud teadmiste rakendamist. Kas neid ei peaks siiski rakendama nähtuste ja sündmuste põhialuste kohta uute teadmiste saamiseks, uute seoste avastamiseks ja kasutamiseks rakendusuuringutes. Eesmärgita tegutsemine uurimisobjekti põhjalikult tundmata võib viia eluvõõraste järeldusteni. Selle kohta on küllalt näiteid. Samuti pole mõeldav rakendusuuringute edukas läbiviimine, tundmata nähtuste ja sündmuste põhialuseid. Nii ei ole alus- ja rakendusuuringuid lahutades või üksteist välistades võimalik saada edukaid tulemusi.

Märkused

1. TAN-i materjalid
2. http://www.hm.ee/korgharidus/sihtfinants_juhend.html
3. http://www.etf.ee/teadusfond/uurimist/uurimist_2001/juhend.htm
4. Eesti tervishoiusüsteemi reformi puudutava raporti eest maksti Rootsi ekspertidele eksperthinnangu tegemise eest 5,6 miljonit krooni. Vt Kärt Karpa, Mitu pealinna

suurhaiglat ühendamisel. – Eesti Päevaleht,
17.04.2000:<http://www.epl.ee/artikkel.php?id=77519>.

5. Teadus- ja arendustegevuse korralduse seaduse eelnõu (SE 377 ja 595 SE II-2):<http://www.riigikogu.ee/ems/index.html>.